

УДК 378.04

DOI <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.1.8>

С. М. ПОДОЛЮК

*кандидат філологічних наук, викладач кафедри філології,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради, м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: ptaha1920@meta.ua
<https://orcid.org/0000-0002-7068-9195>*

О. О. СТРЕЛЬБИЦЬКА

*кандидат філологічних наук, викладач кафедри філології,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради, м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: o.o.staryuk@meta.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1989-8829>*

ПОТЕНЦІАЛ ФОЛЬКЛОРУ У СИСТЕМІ УКРАЇНОЗНАВСТВА: ВИВЧЕННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті обґрунтовується потреба нового підходу до вивчення фольклору у системі українознавства. З урахуванням векторів розвитку сучасного освітнього середовища (глобалізації, фундаменталізації та гуманізації освіти, появу яких ознаменував початок ХХІ ст.) визначається інтелектуальний потенціал фольклору, з'ясовується його роль у системі українознавства. Зазначається, що вивченню фольклору в українознавстві приділено недостатньо уваги. Він розглядається, головним чином, як естетично-культурне надбання, а тому дослідження фольклору у контексті інтердисциплінарного явища, джерела пізнання історичного, ментального розвитку етносу, потребує додаткової уваги.

Окрім того, глобалізація наукової інформації у сучасному світі сприяє розширенню поняття «фольклор».

У дослідженні зауважується про необхідність переорієнтації у вивченні фольклору. Йдеться про перенесення акцентів на його походження, що суголосно з ідеями культурно-історичної школи у фольклористиці, започаткованої М. Костомаровим. Прихильником такої концепції вивчення фольклору є сучасний науковець, фольклорист В. Давидюк. У «Вибраних лекціях з українського фольклору» дослідник подає авторське бачення українського фольклору в культурогенезі та розвитку його явищ, активно використовує знання з археології й етнографії для пояснення походження й формування основних мотивів, образів, синхронізує їх з відповідними епохами, тенденціями їх розвитку [Вибрані лекції]. Застосування такої методики вивчення фольклору через його походження значно поглиблює розуміння студентами фольклорного тексту як історичного джерела, його змісту й ролі у системі формування народного світогляду, ментальності етносу. А відтак, сприяє вивченню українознавства, допомагає зреалізувати завдання, які стосуються особливостей становлення й розвитку українського етносу. Разом з тим, забезпечує формування національної особистості, професійно-компетентного, культурно-єрудованого педагога, дослідника й майбутнього громадянина з активною державницькою позицією.

Ключові слова: українознавство, фольклор, фольклорний текст, фольклористика, культурогенез.

Вступ

Сучасні українознавчі дослідження цілком узгоджуються з контекстом трьох основних векторів освітнього розвитку: глобалізації, фундаменталізації та гуманізації освіти, появу яких ознаменував початок ХХІ ст. Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту» регламентують зміни в основних положеннях національ-

ної освіти, що, головним чином, зорієнтовані на інтеграцію у європейську спільноту, разом з тим, наголошують на розвитку національної складової. «Національна доктрина розвитку освіти» свою увагу зосереджує на першочерговому завданні, яке покликане «утверджувати національну ідею, сприяти національній самоідентифікації розвитку культури українського народу,

оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями» [Національна доктрина]. Відтак, відбувається поєднання світових та національних напрямів розвитку, що, безперечно, передбачає зростання інтелектуально-емоційного потенціалу особистості на основі синтезу цілісного сприйняття власне національного та міжетнічного культурного досвіду, поглиблення світоглядних основ у результаті вивчення світової та рідної культури.

1. Постановлення проблеми

Окреслені аспекти розвитку національної освіти обумовлюють актуальність вивчення дисциплін історичних, культурологічних, гуманітарних галузей знань, зокрема, фольклористики, етнографії, етнології, українознавства. Про світові тенденції до поглибленого вивчення етнографії й фольклору в освіті свідчать міжнародні публікації [Claire Deery].

Разом з тим, сучасні дослідники підкреслюють необхідність посилення безпеки країни, уваги до національної ідентичності [Бевз]. Переконаємося, що така потреба дійсно існує, оскільки країна знаходиться у стані війни й перебуває під впливом агресора впродовж семи років. Про загрозу зникнення України повідомляють й міжнародні видання [Figes Orlando]. Як зберегти свою самобутність? Як не знищитися у світі випробувань та не загубити національну ідентичність серед викликів глобалізації, технізації сучасного суспільства? Важливі думки з цього приводу знаходимо у праці Монтсерат Гібернау «Ідентичність націй», у якій серед основних ознак національної ідентичності дослідниця називає її тривалість (тяглість) та унікальність. Причому перша базується на уявленнях про націю як спільноту, що має минуле, але рухається в майбутнє. Друга ознака відмінна: вона об'єднує людей навколо однієї мови, власної території, спільного походження, історії, цінностей, переконань і традицій. Усе згадане забезпечує «самоусвідомлення духовної єдності та культурної відмінності від решти світу – «інших», «ненаших», «чужинців»» [Пономарьов В., Гібернау М. : 11.] Опираючись на такі зауваги, наголошуємо на необхідності поглибленого вивчення наук, що забезпечують пізнання національної ідентичності. Однією з ключових у цьому контексті постає вивчення українознавства у вищій школі.

Українознавство – цілісна система, що забезпечує пізнання українства через вивчення цілого ряду центрів й передбачає розв'язання завдань національного змісту, зокрема: дослідження історичного розвитку України та українства загалом; аналіз та оцінка поступу нації та її сучасного розвитку; формування нових особистостей, патріотів-професіоналів світового рівня, здатних поєднувати особисті інтереси з громадянськими, державницькими й загальнолюдськими, а також нести свої знання у світ.

Надзвичайно важливим елементом системи українознавства, вдячним матеріалом для вивчення характеру етносу, його ментальних ознак, особливостей формування світогляду є фольклор як явище традиційної національної культури українців.

Глобалізація наукової інформації у сучасному світі сприяє розширенню поняття «фольклор». Зокрема, дослідники зауважують: «У сучасних соціокультурних умовах фольклористика розвивається як інтердисциплінарна галузь у контексті загальносвітових, європейських тенденцій на основі комунікативного, функціонального, антропологічного підходів до аналізу фольклорної традиції. Посилений інтерес фольклористів, педагогів, науковців до проблем історії фольклористики, видання енциклопедичних праць, вивчення фольклору крізь призму методології інших наук засвідчує перспективність розвитку фольклористики» [Вовк : 8].

Попри такі тенденції розвитку сучасної фольклористичної науки, в українознавстві фольклору приділено недостатньо уваги. Однією з небагатьох праць, у яких фольклор вивчається предметно, є дослідження О. Таланчук «Українознавство: Усна народна творчість», де наголошується: «...віднайти коріння народних уявлень про навколишній світ означає заволодіння великою таємницею особливостей народного характеру, його світовідчуття. Таким чином «відкриються найкоштовніші скарби прекрасного – світу мистецтва» [Українознавство. Усна народна творчість]. До слова, і в інших публікаціях відома дослідниця акцентує на естетичній ролі фольклору, що важливо, однак не розкриває його значення у вивченні історичного розвитку нації, формуванні світоглядних основ.

2. Аналіз попередніх досліджень

Окремо варто зауважити про розгляд фольклору у навчально-методичних виданнях з українознавства. У навчальному посібнику «Українознавство» В. Половця окрема розвідка, що стосується фольклору як складової системи українознавства, відсутня. Незначну увагу дослідник приділяє усній народній творчості під час розгляду таких концентрів: Україна – мова, Україна – художня словесність, Україна – культура. У контексті вивчення впливу природи на формування духовної культури народу автор розглядає народні знання й світоглядні уявлення українців, календарні свята, обряди народного календаря, але не згадує про тексти усної народної творчості, які їх супроводжують [Половець : 54]. У підручнику «Українознавство» П. Кононенка окремий параграф присвячено вивченню художньої словесності як засобу формування національної свідомості, де автор, головним чином, увагу зосереджує на фольклорі як відбитку космогонічних уявлень наших предків, зауважує про образи-архетипи, зокрема, Світове дерево. У підсумку ж підкреслює, що фольклор «про міфічне й реальне, дійсність і вимисел, а загалом – про життя реальних людей і народів у неспинному плінні історії. Тому плінні, що породжує родинні і племенні зв'язки, побут і працю, календарні й обрядові традиції, пісні про кохання й розлуки, переможні бої і печальні втрати» [Кононенко : 190-191]. Такі висновки свідчать про естетизацію усної народної творчості, однак не містять системних узагальнень про роль фольклору у формуванні національних ознак.

Більше інформації про фольклор як усну словесність знаходимо у підручнику українознавства Лепехи Т.В. [Лепеха], де розглядаються такі жанри: казки, календарно-обрядові, побутові, родинно-побутові, суспільно-побутові пісні, героїчний епос, гумористично-сатиричні твори, анекдоти, гуморески. Як бачимо, жанрова система фольклору впорядкована недостатньо. Окрім того, матеріал, розміщений у підручнику, потребує більш глибокого осмислення.

Висловлені спостереження підкреслюють, що вивченню фольклору в українознавстві приділено недостатньо уваги. Він розглядається, головним чином, як естетично-культурне надбання, а тому дослідження фольклору у кон-

тексті інтердисциплінарного явища, джерела пізнання історичного, ментального розвитку етносу, потребує додаткової уваги, що й зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Мета нашої розвідки: визначити потенціал фольклору та його значення у системі українознавства.

3. Результати та дискусії

У словнику-довіднику «Українська фольклористика» термін «фольклористика українська» пояснюється як «галузь української гуманітарної науки, яка займається вивченням передусім української народної творчості – словесної, музичної, танцювальної, драматичної, а також її співвідношенням і взаємодії з фольклорами інших народів та професійною культурою» [Українська фольклористика : 405]. Такий підхід значною мірою зумовлений глобалізацією наукової інформації у сучасному світі й сприяє розширенню поняття «фольклор», збагачує можливості його вивчення, поглиблює наукові результати. Адже до уваги береться не лише словесний текст, а й хореографічний малюнок, музичний супровід, драматургія. Лише у такому синкретичному сприйнятті фольклорний текст може сприйматися й аналізуватися як цілісне явище. Більше про синкретизм фольклору можна знайти в іншій публікації співавтора статті [Подолук].

Формування такого розуміння фольклору відбувалося поступово. Зародження фольклористики пов'язують із першими десятиліттями XIX ст., коли завдяки появі зацікавлень народними звичаями, обрядами, усною народною творчістю та під впливом ідей європейського романтизму сформувався інтерес до збирання, записування, видання фольклорних текстів і перші спроби їх осмислення. Світанок фольклористичної науки ознаменувала поява фольклорних записів М. Цертелева (1819) та М. Максимовича (1827). У 30-40 рр. XIX ст. українська фольклористика набувала сили у контексті діяльності «трьох основних осередків українського науково-культурного життя: харківського (І. Срезневський, П. Лукашевич, Н. Метлинський, М. Костомаров), львівського (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький, Г. Ількевич), київського (М. Максимович, П. Куліш)». [Українська фольклористика : 405]. У другій половині XIX ст. розвиток української

фольклористики відбувався, головним чином, у Києві, що пов'язується з діяльністю Південно-західного відділу Російського етнографічного товариства (1873-1876) й журналу «Киевская старина» (1882-1906) та Товариства імені Шевченка (1873, з 1892 – Наукове товариство імені Шевченка – НТШ), що діяло у Львові. Згодом з'явилися потужні дослідницькі центри фольклору по всій Україні, що сприяло появі унікальних досліджень, пов'язаних з іменами таких учених: П. Чубинського, О. Потебні, В. Антоновича, М. Драгоманова, М. Лисенка, М. Номиса, Ф. Вовка, М. Грушевського, М. Сумцова, Б. Грінченка, В. Гнатюка, Ф. Колеси, М. Возняка та ін. Праці згаданих учених ґрунтувалися на засадах міфологічної, міграційної, а найбільшою мірою – культурно-історичної школи, розвиток ідей має стосунок до зіставлення різних явищ культури, культурогенезу. «Культурогенезом» називають «сам процес формування культури і теоретичну концепцію його освітлення, яку розробили Г. Спенсер, Л. Морган, Ч. Тейлор та їх послідовники в аспекті історичному, етнографічному, археологічному, мистецтво- і релігієзнавчому, соціологічному» [Українська фольклористика : 214]. Відтак, при вивченні фольклорного тексту до уваги бралися історичні, археологічні відомості, етнографічні особливості, а також вірування, пережитки яких проявлялися в тексті. У сучасній фольклористичній науці таку концепцію дослідження фольклору активно застосовує відомий фольклорист професор В. Давидюк. У своїх «Вибраних лекціях з українського фольклору», навчальному посібнику для студентів закладів вищої освіти, дослідник подає авторське бачення українського фольклору в культурогенезі та розвитку його явищ [Вибрані лекції]. Науковець дотримується культурно-історичної концепції, що була започаткована М. Костомаровим, й переконливо доводить, що у дослідженні фольклору надзвичайно важливо застосовувати знання з археології та етнографії. Комплексний підхід забезпечує якість наукового результату. Для прикладу, окрему увагу

В. Давидюк приділяє висвітленню основних ідей давніх епох: палеоліту, мезоліту, неоліту, енеоліту, епохи бронзи, раннього заліза, ранніх слов'ян та їх відображення у фольклорі. Такий підхід значно розширює рамки сприйняття фольклорного тексту. Забезпечує розуміння, що український етнос формувалася поступово під впливом різних культур і пройшов різні стадії суспільного розвитку. Відтак, застосування інтердисциплінарного методу вивчення фольклору забезпечує його пізнання як явища національної традиційної культури й дозволяє прийти до системних висновків.

Окрему увагу в навчальному підручнику В. Давидюк приділяє питанню складових української ментальності у фольклорі та зауважує, що «етнографи визначають ментальність як сукупність особливих культурних, антропологічних та етнопсихологічних рис, які становлять фізичне й духовне обличчя нації» [Вибрані лекції : 84]. Відтак, під проявами української ментальності у фольклорі науковець розуміє «всю сукупність народного мистецтва» й переконливо пояснює різницю між українською та російською ментальністю, зосереджуючи увагу на народному вбранні, співі, малярстві, музикуванні [Вибрані лекції : 88]. Варто зауважити, що дослідник активно застосовує антропологічний підхід до аналізу фольклорної традиції.

Висновки

Як бачимо, сучасна концепція вивчення фольклористики опирається на розширене поняття «фольклор», його пізнання крізь призму методології інших наук, що збігається зі світовими, європейськими тенденціями дослідження.

Глибоко переконані, що саме такий підхід до пізнання фольклору через культурогенез та динаміку його розвитку, інтердисциплінарний зміст сприятиме поглибленому вивченню українознавства, підготовці фахівців, здатних до пізнання етнографічного спадку етносу, узагальнень національного досвіду, збагачення та поширення його як у своїй творчій професійній діяльності, так і загалом у світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевз Т. Українська ідентичність і національна безпека у викликах сьогодення. *Українознавство*. 2020. № 4 (77). С. 143–158.
2. Давидюк В.Ф. Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі) : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Видання третє, виправлене, доповнене і перероблене Луцьк : ПВД «Твердиня», 2014. 448 с.

3. Вовк М.П. Фольклористика у класичних університетах України (друга половина XIX – початок XXI ст.) : навчальний посібник. Київ : Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. 2014. 202 с.
4. Кононенко П.П. Українознавство : підручник для вищих навчальних закладів. Київ. 2005.
5. Лепеха Т. В. Українознавство : навчальний посібник. Київ : Видавничий центр «Просвіта». 2005. 376 с.
6. Національна доктрина розвитку освіти : Указ Президента України від 17 квітня 2002 року N 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> (дата звернення: 28.03.2021).
7. Подолюк С. Синкретизм весільного фольклору. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2010. Випуск 10 (2). С. 129–141.
8. Половець В.М. Українознавство. Курс лекцій : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Чернівці : Просвіта. 2006. 216 с.
9. Пономарьов В., Гібернау М. Ідентичність націй. Київ : Темпора. 2012. Ч. 7–8 (177–178). С. 11.
10. Таланчук О.М. Українознавство. Усна народна творчість: навчальний посібник. Київ : Либідь, 1998. 248 с.
11. Чернопиский М. Українська фольклористика. Словник-довідник. Тернопіль, 2008. 448 с.
12. Claire Deery (2019). An ethnographic action research project: national curriculum, historical learning and a culturally diverse Melbourne primary school. *Ethnography and Education*, 14:3, 311-327. URL: <https://doi.org/10.1080/17457823.2019.1582349> (Last accessed: 29.03.2021).
13. Figes Orlando (2013). Is There One Ukraine? URL: <http://www.foreignaffairs.com/articles/140560/orlando-figes/is-thereone-ukraine> (Last accessed: 27.03.2021).

REFERENCES

1. Bevz, T. (2020). Ukrainiska identychnist i natsionalna bezpeka u vyklykakh sohodennia [Ukrainian identity and national security in today's challenges]. *Ukrainoznavstvo – Ukrainian Studies*, 4 (77), 143-158 [in Ukrainian].
2. Davydiuk, V.F. (2014). *Vybrani leksii z ukrainskoho folkloru (v avtorskomu dyskursi) : navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv [Selected lectures on Ukrainian folklore (in the author's discourse): a textbook for students of higher educational institutions]*. Lutsk : PVD «Tverdynia» [in Ukrainian].
3. Vovk, M.P. (2014). *Folklorystyka u klasychnykh universytetakh Ukrainy (druha polovyna KhIKh – pochatok KhKhI st.) : navchalnyi posibnyk [Folklore in classical universities of Ukraine (second half of the XIX – beginning of the XXI century): textbook]*. Kyiv : Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
4. Kononenko, P.P. (2005). *Ukrainoznavstvo : pidruchnyk dlia vyshchyykh navchalnykh zakladiv [Ukrainian Studies: a textbook for higher education institutions]*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Lepekha, T.V. (2005). *Ukrainoznavstvo : navchalnyi posibnyk [Ukrainian Studies: a textbook]*. Kyiv : Vydavnychi tsentr «Prosvita» [in Ukrainian].
6. Natsionalna doktryna rozvytku osvity : Ukaz Prezydenta Ukrainy (2002). [National doctrine of education development: Decree of the President of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> (Last accessed 28.03.2021) [in Ukrainian].
7. Podoliuk, S. (2010). Synkretyzm vesilnoho folkloru [Syncretism of wedding folklore]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst – Volyn philological: text and context*, 10 (2), 129–141 [in Ukrainian].
8. Polovets, V.M. (2006). *Ukrainoznavstvo. Kurs leksii : navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh zakladiv osvity [Ukrainian Studies. Course of lectures: a textbook for students of higher educational institutions]*. Chernihiv: Prosvita. [in Ukrainian].
9. Ponomarov, V., Gibernau, M. (2012). *Identychnist natsii [Identity of nations]*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
10. Talanchuk O. M. (1998). *Ukrainoznavstvo. Usna narodna tvorchist: navchalnyi posibnyk [Ukrainian Studies. Oral folk art: a textbook]*. Kyiv : Lybid [in Ukrainian].
11. Chornopyskyi, M. (2008). *Ukrainska folklorystyka. Slovnyk-dovidnyk [Ukrainian folklore. Dictionary-reference]*. Ternopil [in Ukrainian].
12. Claire Deery (2019). An ethnographic action research project: national curriculum, historical learning and a culturally diverse Melbourne primary school. *Ethnography and Education*, 14:3, 311-327. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/17457823.2019.1582349> (Last accessed: 29.03.2021). [in English].
13. Figes Orlando (2013). Is There One Ukraine? Retrieved from <http://www.foreignaffairs.com/articles/140560/orlando-figes/is-thereone-ukraine> (Last accessed: 27.03.2021) [in English].

S. M. PODOLIUK

*Candidate of Philological Sciences,
Teacher of the Department of Philology,
Municipal Higher Educational Institution "Lutsk Pedagogical College"
of the Volyn Regional Council, Lutsk, Ukraine
E-mail: ptaha1920@meta.ua
<https://orcid.org/0000-0002-7068-9195>*

O. O. STRELBITSKA

*Candidate of Philological Sciences,
Teacher of the Department of Philology,
Municipal Higher Educational Institution "Lutsk Pedagogical College"
of the Volyn Regional Council, Lutsk, Ukraine
E-mail: o.ostapyuk@meta.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1989-8829>*

POTENTIAL OF THE FOLKLORE IN UKRAINIAN STUDIES: HIGH SCHOOL STUDY

The article substantiates the need for a new approach to the study of folklore in the system of Ukrainian studies. Taking into account the vectors of development of the modern educational environment (globalization, fundamentalization and humanization of education, the emergence of which marked the beginning of the XXI century), the intellectual potential of folklore is determined, its role in the system of Ukrainian studies is clarified. It is noted that insufficient attention has been paid to the study of folklore in Ukrainian studies. It is considered mainly as an aesthetic and cultural heritage, and therefore the study of folklore as a source of knowledge of the historical, mental development of the ethnos, requires additional attention.

In addition, the globalization of scientific information in the modern world contributes to the expansion of the concept of "folklore". It is studied as a complex phenomenon that unites the whole set of traditional folk culture: text, musical accompaniment, choreography, drama. This approach significantly expands the possibilities of studying the folklore text, deepens the scientific results.

The study notes the need for reorientation in the study of folklore. It is a matter of shifting the emphasis to its origin, which is in accordance with the ideas of the cultural-historical school of folklore, initiated by M. Kostomarov. A supporter of this concept of studying folklore is a modern scientist, folklorist V. Davydyuk. In "Selected Lectures on Ukrainian Folklore" the researcher presents the author's vision of Ukrainian folklore in cultural genesis and development of its phenomena, actively uses knowledge of archeology and ethnography to explain the content of origin and development of basic motifs, images, synchronizes them with relevant eras, trends. The application of such methods of studying folklore through its origin significantly deepens students' understanding of the folklore text as a historical source, its content and role in the system of forming the people's worldview, the mentality of the ethnos. Thus, it promotes the research of Ukrainian studies, helps to implement tasks related to the peculiarities of the formation and development of the Ukrainian ethnic group. At the same time, it provides the formation of a national personality, professionally competent, culturally erudite teacher, researcher and future citizen with an active state position.

Key words: Ukrainian studies, folklore, folklore text, folkloristics, cultural genesis.

*Стаття надійшла до редакції 05.01.2021
The article was received 05.01.2021*